

Studia
etymologica
Brunensia 3

Nakladatelství Lidové noviny

STUDIA
ETYMOLOGICA
BRUNENSIA

3

Editorky:

Ilona Janyšková
Helena Karlíková

Nakladatelství Lidové noviny
Praha 2006

Прилог проучавању псл. **ver-*

Марта Бјелетић

1. Дијалекатски речници црногорских говора бележе глагол *туви(је)рати*, који до сада није привукао пажњу етимолога. Широко распрострањен у поменутом ареалу (Ускоци, Пива, Васојевићи, Загарач, Прошћење) и релативно добро посведочен, овај глагол се јавља у следећим значењима: *тувѝрати/тувијѝрати* *impf.* 'лагано се кретати, немоћно ходати, мрдукати': „Види шта е оном јагњету те тувира“, 'боловати с времена на време, побољевати', 'животарити', 'помало радити, радукати', такође *тувѝркати* *dem.* Ускоци (Станић 1990–1991), *тувѝрати* 'постепено чилети, мршати, губити снагу, моћ': „Ова овца нешто тувира, виш колико се смањила“ Пива (Гаговић 2004), *тувијѝрат* 'тумарати': „Шта ли она чоек тувѝјера по ливади?“, 'споро, пипаво радити': „Цио дан сам тувѝјерао око куће, а малу корис сам учинио“, 'кретати се без снаге, малаксало': „Слаба сам, једва тувѝјерам по кући“ Васојевићи (СТИЈОВИЋ 1990), *тувијѝрат* 'лутати, скитати, шврљати, базати, бесциљно ићи': „По цио дан тувѝјера по соби, никуђ не излази – Што пуштајеш то дијете те тувѝјера по ваздан по селу! – Приједи мало, смири се, не тувѝјера стално!“ Загарач (ЋУПИЋИ 1997). У Прошћењу је забележена изведеница овог глагола, именица *тѝувијер* *m.* 'блесан, ленштина, неспособан човек': „Ма ће да ти они тувѝјер то уради!“ (ВУЈИЧИЋ 1995).

1.1. Изложени материјал показује да глагол *туви(је)рати* реализује следећа значења: 'тумарати, лутати', 'тешко се кретати', 'споро, пипаво радити', 'побољевати, слабити, чилети'. При томе су доминирајућа она значења која стоје на половима наведеног семантичког низа, тј. 'тумарати' и 'побољевати, слабити, чилети', док везу међу њима успостављају међукарике 'тешко се кретати' и 'споро, пипаво радити', које подједнако кореспондирају са оба поменута значења.

2. Већина етимолошких тумачења полази од творбене анализе разматраног облика, па је правилно творбено рашчлањавање – нужан предуслов поузданости крајњег решења.

2.1. На први поглед, глагол *туви(је)рати* могуће је третирати као суфиксалну изведеницу (помоћу суфикса *-ир-*) од основног *тувати*. Такво тумачење као да је имплицирано и у поменутиим дијалекатским изворима – у речнику васојевићког говора, на пример, за значење глагола *тувијѝрат* упућује се на синонимно *тѝ(е)ат* *impf.* 'тумарати': „Шта то туаш тудѝје?“, 'споро, пипаво радити': „Цијело јутро тувам по кући, а не познае се да сам нешто урадила“ (СТИЈОВИЋ 1990). Исти глагол посведочен је и у Ускоцима: *тѝа̀ти/тѝѝати* 'тумарати кроз кућу свршавајући послове врло алкаво, неумешно', 'смушено ићи тамо-амо, тумарати', 'несигурно се кретати, ићи у мраку', 'нешто слабо, овлаш радити', 'ударати ногама по поду или тавану' (Станић 1990–1991), *уп.* и извор-

ни облик *tūxāti* ‘тражити насумице, претурати по стварима’, *tuxarāti* ‘id.’ Рожаје (Hadžić 2003).

2.1.1. У прилог оваквом тумачењу говорила би не само чињеница да се оба глагола употребљавају у готово идентичним контекстима, већ и постојање облика *tuārati* ‘тумарати, тражити по тмуши’: „Шта туараш тудије по ноћи?“ Прошћење (Вујичић 1995), који представља изведеницу суфиксом *-ar-* од основног *тувати*.¹ Међутим, док је домаћи суфикс *-ar-* крајње уобичајен и продуктиван,² дотле се страни суфикс *-ur-* (одатле *-ијер-*?) скоро никада не среће у домаћим речима,³ поготово не у лексици дијалеката. Дакле, извођење глагола *тувирати* од *тувати*, упркос семантичкој подударности, није поткрепљено формалним чиниоцима.

2.2. Преостаје мање очекивана и мање очигледна – али реалнија – могућност творбеног рашчлањавања облика *туви(је)рати* на префикс *ту-* и основу *-вирати*. Њој у прилог говори чињеница да је, за разлику од суфикса *-ur-*, префикс *ту-* (иако редак) посведочен у овим говорима, уп. *ту-мезгати* ‘тући, ударати’: „Не тумезгај овце љемезом, белају један!“ поред *(на)мезгати* ‘истући, ишибати’: „Намезгала му је гузицу, па се сад жив не чује“ Пива (Гаговић 2004).⁴

3. Пре но што пређемо на разматрање основе *-вирати*, подсетићемо да су кључна значења глагола *тувирати*: ‘тумарати, лутати’ и ‘побољевати, слабити, чилети’.

3.1. Кад је у питању прво значење, разматрани глагол има потпуне семантичке паралеле у низу облика из југоисточне Србије, уп. *повирам се* ‘потуцати се, тумарати’ Пирот (Живковић 1987), ‘дуже се задржавати на неком месту’ Врање (Златановић 1998), *повира се* 3. sg. ‘потуцати се’ Лужница (Ћирић 1983), ‘заносити се у ходу, ломити се у куковима при ходању’ Тимок (Динић 1988), *свирам се* ‘лутати бесциљно’ Врање (Златановић 1998), *сповирам се* ‘повлачити се, вући се, бесциљно ићи тамо-амо’, *сневирам се* ‘мајати се, скитати’ Лесковац (Митровић). Сви наведени облици своде се на основно *-вирати*, једну од апо-

¹ Уп. семантички близак глагол *тутељат* ‘споро радити, одуговлачити, отезати’: „Вазда нешто тутељам по кући, а ништа се не види“ Васојевићи (Стијовић 1990), изведен суфиксом *-eљ-* од *tūtāti* ‘тумарати кроз кућу свршавајући послове врло алкаво, неумешно’: „Она увијек нешто тута по кући“, ‘смущено ићи тамо-амо, тумарати’, ‘несигурно се кретати, ићи у мраку’, ‘нешто слабо, овлаш радити’, ‘ударати ногама по поду или тавану’ Ускоци (Станић 1990–1991). Занимљиво је да се и у оквиру ове породице речи развија значење ‘слабити, боловати’, уп. *тутарија* f. ‘слабост, болест, болештина’: „Завладала ова тутарија па све лежи логом, ‘озештина““ Ускоци (Станић 1990–1991).

² Уп. *скитарати*, *млатарати*, *лупарати* итд. (Клајн 2003: 331).

³ У ретке изузетке спадају нпр. *живцирати*, *печатирати*, *струкирати* итд. (Клајн 2003: 355).

⁴ Уп. (са другим варијантама овог префикса) *ис-то-мезгати* ‘истући, изударати, излемати’ ЦГ, Војв. (РСА), *ис-те-мезгати* ‘истући, испребијати’, *у-те-мезгати* ‘убити’ Ускоци (Станић 1990–1991), такође *те-мезгати* ‘причати којешта, брбљати’ Пива (Гаговић 2004), *темезгати* ‘id.’ Ускоци (Станић 1990–1991), *темезгат* ‘id.’ Васојевићи (Стијовић 1990). Од наведених префигурираних облика у литератури се помиње само *истомезгати* ‘истући, изударати’, у којем Петлева издваја елемент *-то-* и доводи га у везу са *мезгати*, без обзира на неподударност значења (Петлева 1980: 67).

фонских варијаната у низу *вријети/вирати/верати/ворити/варати*, које припадају етимолошком гнезду псл. глагола **verti*, **vьrǫ* ‘скривати, чувати, затварати итд.’ (в. Влајић-Поповић 1999: 113). Занимљиво је да глагол *тувирати* у значењу ‘тумарати, лутати’ има паралелу и на далеком северу, уп. пољ. *poniewierać się* ‘тумарати, лутати, скитати’,⁵ које се такође своди на псл. **virati*, итератив од **verti*, **vьrǫ* (в. Воруј 1991: 22–25). Посматран у овом контексту, глагол *тувирати* сасвим легитимно се да објаснити као изведеница глагола *вирати* < **virati*, само што се код њега уместо ‘нормалних’ префикса *no-*, *c-*, или њихове комбинације *c-no-*, јавља експресивни префикс *ту-*.⁶

3.1.1. Што се тиче облика *тувијерати*, он би се могао сматрати псеудојекавизмом, уп. нпр. *кѹм"ни'ер* т. ‘кромпир’ Ускоци (Станић 1990–1991),⁷ *кѹпијеран* adj. ‘жив, живахан, крепак, одважан’ id. (ibid.),⁸ *натоклијечити* pf. ‘издићи, надићи, уздигнути’ Невесињски (РСА).⁹

3.2. Кад је у питању значење ‘побољевати, слабити, чилети’, индикативно је да је у Пиви, поред разматраног *тувирати* ‘постепено чилети, мршати, губити снагу, моћ’, забележен и синонимни облик *вирати* ‘чилети, нестајати’: „Ама нешто, болан, вираш, који су ти јади? – Вирају жита на овој суши“ (Гаговић 2004).¹⁰ Овај облик представља још један доказ да је творбено рашчлањавање глагола *тувирати* на префикс *ту-* и основу *вирати* – тачно.

Као и у претходном случају, глаголи *тувирати*, *вирати* ‘чилети, слабити’ имају свој семантички пандан, али овога пута не у оквиру с.-х. језичког континуума, већ у укр. дијал. *ковирити* ‘боловати, мршавити, слабити, пропадати’

⁵ Такође и ‘лоше, погрдно се понашати према некоме, нечему; малтретирати некога’, ‘имати лошу судбину, трпети несрећу, непријатности’, ‘бити бачен неуредно, било где, лежати без заштите, пропадати’.

⁶ Алтернирање експресивних и ‘нормалних’ префикса није ретка појава, уп. *на-то-врљати се* ‘нагомилати се, накупити се у већем броју’: *на-по-врљати се* ‘наврсти се, навезати се’; *на-то-врсти се*: *на-до-врсти се*, *на-по-врсти се* ‘натурити се, надовезати се на нешто, на некога, закупити, спасти кога чиме не пуштајући, не остављајући на миру, наврсти се’ (РСА).

⁷ В. Skok II: 215 s.v. *krimpīr*.

⁸ Према *ѡкоперан* ‘чврст, здрав’ Ораховица (в. Бјелетић 2000: 121, посебно нап. 24).

⁹ Према *натоклѣчити се* ‘наднети се, нагнути се, наткучити се; уздићи се, издићи се, узвисити се (изнад некога, нечега)’ Пљевља (РСА).

¹⁰ Од овог глагола треба разликовати семантички скоро потпуно идентичан глагол *вирити* ‘изгубити у тежини, нестати, фалити, недостајати; изветрити’: „На десе товара сијена мора да вири један – Виријо гас“, ‘изгубити се, нестати, ишчезнути’, који вероватно представља деноминал од именице *вѡра* f. ‘нестанак, недостатак’, ‘оно што је нестало’: „Колико ће бити вире кад се сијено измљери?“ Ускоци (Станић 1990–1991), уп. и *вѡра* ‘фѡра, оно што се од заклане стоке одбаци као неупотребљиво’ Мачва (РСА), *фѡра* ‘смет у житу’ Косово, ‘остатак при каљењу (кујунѡијски термин)’ Пећ (Skok I: 519). Скок ову реч објашњава као балкански грецизам < гр. *φѡρѡ* ‘отпадак, смањивање’, поствербал од *φѡρѡνѡ* ‘смањујем се’ (i.c.), док Шкаљић исту именицу у значењу ‘отпадак од робе; троха, отпадак’: „Кад се маслац претопи у масло, сав онај отпадак који се појави при излучивању чистог масла зове се фѡра“ изводи од тур. *fѡru* < перс. *fѡrѡ*, *fѡrѡ* ‘доле, ниже’ (Škaljić 1974: 283 s.v. *fѡra*).

(ЕСУМ 2: 485). Овај глагол, у ЕСУМ I.c. окарактерисан као нејасан,¹¹ без икаквих препрека се може уврстити међу континуанте псл. **verti*, **vьrǫ*, с тим што се код њега испред основе јавља префикс *ко-*. Овамо вероватно спадају и укр. дијал. *ковѝрѝти* ‘побољевати’, *ковѝрѝати* ‘дуго боловати’ (ЭССЯ 12: 17 s.v. **kovyr̥iti*/**kovyr̥’ati* (se)). Упркос предложеној реконструкцији (која одражава секундарно преобликован вокализам основе), аутори сматрају да су потврде изложене у одредници пре у вези са псл. облицима **kovirati* и **koveriti*. Први облик се тумачи као спој заменичког префикса **ko-* и **-virati*, итеративно-дуративног облика глагола **-verti* (id. 13–14),¹² а други као етимолошки идентичан њему, али са другачијим вокалом основе (id. 12–13).¹³

3.2.1. За нас је од посебног значаја чињеница да се у оквиру континуаната псл. **kovyr̥iti*/**kovyr̥’ati* (se) налазе и такви облици као струс. *ковѝрѝати* ‘радити с муком’, рус. *ковѝрѝать* ‘невешто или споро радити’, *ковѝрѝаться* ‘радити нешто дуго, без резултата и користи’, који семантички потпуно одговарају глаголу *твѝрати* у значењу ‘споро, пипаво радити’.

3.2.2. Међу потврдама наведеним у разматраној одредници налази се и рус. дијал. *ковѝрѝтсья* ‘јогунити се, инатити се’, које доказује да се код ових облика заиста ради о секундарном вокализму основе и да они генетски припадају гнезду **verti*, **vьrǫ*, за које је, између осталог, карактеристично и поменуто значење, уп. с.-х. *завѝрати* ‘тврдоглавити, инатити се’ према *завѝрѝети* ‘јогунити, тврдоглавити’ Унац (Јовичић 2003), такође *зѝврѝти/зѝврѝети* ‘заузети упоран, тврдоглав став, задрети’ (РСА), *зѝврѝети* ‘затврдоглавити’ Пива (Гаговић 2004).

4. Пређимо на основу *-virati*. Иако се она претежно јавља у префигираним итеративним образовањима,¹⁴ облик *вѝрати* ‘чилети, нестајати’ из Пиве показује да се овај глагол може јавити и самостално, уп. и рус. дијал. *вѝрать* ‘(раз)бацати којекуда, којекако’, ‘плести (опанке, корпе, мреже); спајати делове мреже’, ‘плести којекако, радити нешто’, ‘макар како пришити’, *вѝрать* ‘заокре-

¹¹ У одредници се (неоправдано) наводи још и облик *ковѝрѝти* ‘јаукати, стењати; цвилети, врѝшати, вѝкати’.

¹² Псл. облик реконструисан је на основу рус. дијал. *ковѝрѝать* ‘чачкати, чепкрати’ и пољ. заст. *chowierać* ‘њихати се, клатити се’. Сасвим другачију етимологију пољског глагола (< псл. **xvѝjati*) даје SEK II: 308 s.v. *xovѝral*.

¹³ Илиади сматра да се облик **-veriti* може тумачити као секундаран у односу на **verti*, а чува се у префиксалним глаголима **koveriti* и **kaveriti* (в. даље) који се, с обзиром на своју немотивисаност на синхронном плану, карактеришу као архаични (Гліаді 2001: 22).

¹⁴ Навешћемо само потврде из разматраних говора, нпр. *зѝвѝрѝати* ‘запињати из све снаге, напорно радити’: ‘Не завири толико, одријећеш се’, ‘покушавати више пута, трудити се’: ‘Завирали смо да продамо неђе парче земље’ Ускоци (Станић 1990–1991), *одавѝрѝат* ‘одгонити, терати’: ‘Наши стари су непослушне жене одавѝрали’ Васојевићи (СТИЈОВИЋ 1990), *подѝвѝрѝати* ‘подупирати’, ‘помагати’, ‘заподевати, започињати’: ‘Не подавири те ствари, јер се можемо друкчије погледати’ Ускоци (Станић 1990–1991), *подувѝрѝат* ‘подупирати’ Васојевићи (СТИЈОВИЋ 1990), *прѝвѝрѝати* ‘притискати, навалјивати’, *увѝрѝати* ‘упирати, напрезати се, упињати се’: ‘Увире свом снагом па ништа’, ≈ се ‘носити се, натезати се, мучити се’: ‘Увире се с оноликијем дернеком оваца’, ‘увијати се око кога, снисходљиво се понашати према некоме’ Ускоци (Станић 1990–1991).

тати (о путу), *вирять* ‘извлачити се од нечега, изврдавати’ (о руским потврдама в. Havlová 1979: 138; Boryś 1991: 24; Варбот 1995: 63; Влајић-Поповић 1999: 114; Черниш 2003: 223–224).¹⁵

Ако је, дакле, облик *вирати* (< *virati) у формалном погледу итератив од *вријети* (< *verti), поставља се питање да ли ову констатацију подупире и семантика, тј. да ли су и основном глаголу својствена значења која има његов итератив.

4.1. Кад је у питању значење ‘тумарати, лутати’, оно је посведочено за облик *вѣрати се* ‘id.’: „Ти се вереш свуда по свијету... па ћеш нам морда знати нешто више причати – Беше залутао глас, који се верао тамо амо, не знајући куда ће да продре“ (РСА).¹⁶ Овај с.-х. глагол¹⁷ своди се на псл. *verati, облик секундаран у односу на *verti (Глиади 2001: 10), такав облик претпостављају Варбот 1976: 40 и Куркина 1981: 334.

4.1.1. Што се тиче основног *вријети (се)* (< *verti), сачуваног у пословици: „Није се камо вријети, пришло је умријети“, око његовог значења постоје извесне недоумице. Скок га дефинише као ‘сакривати’ (Skok III: 627–628), аутори РЈА као ‘одупријети се’, а у РСА је дата дефиниција ‘девати се, пребивати’. Влајић-Поповић 1999: 113 у напомени 4 наводи још једну пословицу у којој се овај глагол јавља: „Куд се врло, добро се обрло“, констатујући да она потврђује исправност Скокове дефиниције. Нама се пак чини да је овде глагол употребљен у значењу ‘врзмати се, мотати се’, што би говорило у прилог дефиницији да тој у РСА, а значење ‘девати се, пребивати’ врло је блиско значењу ‘тумарати, лутати’.

¹⁵ Овамо највероватније не спада глагол *вирати* ‘скретати час на једну, час на другу страну, мењати правац’: „А ђемија вира-вира / У море је упловила“ НП Кучи, ‘дизати терет помоћу чекрка, ђускије и др.’: „У Новом Саду шокци који раде на ђупријама вирају балване ђускијама“ (РСА), такође риб. ‘извлачити закачену мрежу помоћу вимпама’ Бачка (РСГВ), ‘носити, вући нешто тешко’ Бачка (РСА; РСГВ). Поменути облик можда стоји у вези са глаголом *вират/вирѣт* рф., *вирѣват/вирѣвѣт* импф. ‘обртати витло, механички дизати помоћу витла’, ‘дизати сидро’, ‘обрнути, окренути брод у једрењу или пловидби’, заступљеним на целом Приморју, најчешће у императиву *вѣра!* ‘окрећи! (витло или брод)’, ‘(по)дижи! (сидро)’. Овај поморски термин, проширен по читавом Средоземљу, нема коначно решену етимологију (детално в. Vinja III: 305–306). Аутор сматра да је на Приморје дошао највероватније из вен. *virar* ‘окренути чекрк, витло’, ‘окренути брод’ и истиче да је Skok III: 596 у праву када каже да је црмничко *вирѣвѣт* ‘вадити воду на точак’ – турцизам италијанског порекла (l.c.). Исто тумачење даје се и за буг. *вѣра* ‘дижи! (при уговару стоке на брод)’ (БЕР 1: 151). Потврде из Војводине, ако су истог крајњег порекла, такође су могле доћи турским посредством. Занимљиво је да и разматрани глагол *вријети* развија сличну семантику, уп. *привирати* импф. ‘помагати да се терет извуче (из блата и сл.)’, *привор* ‘једна или више запрега које помажу запрези која сама не може извући неки терет’ Кордун (грађа ЕРСЈ).

¹⁶ Такође и ‘пузати се, пентрати се’, ‘провлачити се, привлачити се, кретати се прикривено’, ‘обигравати, вртети се, врзмати се’: „Свак се вере да у горње чело сједе“, ‘тећи, кривудати’, при чему застарели интранзитивни облик *вѣрати/вѣрати* има значење ‘скривати, завлачити’: „У грм главе не верала“ Вук, ‘провлачити, протурати’ (РСА).

¹⁷ Заједно са рус. *верать* ‘провлачити, стављати, сакривати’.

4.1.2. Семантика тешког, спорог, неспретног кретања, карактеристична за глагол *тувирати*, реализује се и у континуантама псл. облика са редукованим вокалом основе **vbrati*,¹⁸ образованим помоћу експресивних префикса, уп. нпр. с.-х. дијал. *шевррат* 'тетурати' Дуга Реса и Карловац (Pegušić 1986), *шавррати* 'неспретно ходати', *зашавррати се* 'сплести се, спотаћи се' Озаљ (Težak 1981), такође слн. *šavrati* 'неспретно, трапаво се кретати', рус. дијал. *шаврать* 'споро ходати' (Куркина 1981: 334).¹⁹ Поред облика са префиксима *še-/ša-*, овамо можда спадају и облици са префиксом *ko-*, уп. *кѡврат (се)* 'тешко радити, пуно ходати': „Ал се наковрал док се испрѣтл гѡри“, *накѡврат се* 'находати се' Дуга Реса и Карловац (Pegušić 1990), уп. и слн. *kabrati* 'трапаво и брзо се помицати' (Куркина 1981: 335).

4.2. Што се тиче значења 'чилети, слабити', оно је посведочено за облик *зѡврѣти/зѡврѣјети* 'клонути, занемоћи; малаксати, ослабити, замрети': „Јелка... пане на траву, скучи се и уложи главу међу кољена. Тако скупљена и сави-та ка' у клупку, опет завре и обумре“ ЦГ (РСА).²⁰

4.2.1. Овиме се, међутим, отвара питање исходишта разматраног значења, будући да се оно најчешће везује за хомонимну основу **vbrēti* 'врети, кључати'. Тако се, на пример, семантички готово истоветни глаголи – рус. дијал. *чѡвереть, чѡвретъ, чѡврить* 'бледети, венути, кржљати, сахнути', 'гњилети', 'губити здравље, снагу, побољевати, боловати', укр. дијал. *чѡврѣти* 'слабити, мршавити; венути, пропадати', блр. *чѡўрыць* 'сахнути, венути', дијал. и 'кржљати, слабити, боловати' – своде на псл. **čavbrēti*, спој експресивног елемента **ča-* и глагола **vbrēti* 'врети, знојити се, сахнути', одакле се даље изводе значења 'кржљати, слабити', 'венути', 'оскудевати, мучити се' (ЭССЯ 4: 32),²¹ уп. и Куркина 1981: 333, Куркина 1992: 190. На исту псл. основу Куркина л.сс. своди и рус. дијал. *каверить* 'боловати, осећати се лоше, кашљати', *заковреть* 'смрзнути се, покрити леденом кором (на поледици)', *заскѡвреть* 'усахнути, постати крут од врућине, мраза, суше', одатле *заскѡврѣтина* 'нешто што је усахло', с тим што су ови облици образовани помоћу префикса *ka-/s)ko-*.

4.2.2. Извођење значења 'венути, сахнути' од основног 'врети, кључати' не подлеже сумњи. Будући да је нужан предуслов процеса врења присуство интензивне топлоте, сасвим је логично што се међу семантичким рефлексима псл. **vbrēti* јављају и они који су се развили на основу те карактеристике, уп. нпр. рус. дијал. *вреть* 'јак се знојити', блр. дијал. *врець* 'ид.; венути, пропадати од

¹⁸ О облику **vbrati* в. Варбот 1976: 39–41.

¹⁹ О слн. и рус. потврдама другачије Куркина 1972: 98–99.

²⁰ Остала значења овог глагола су: 'напрегнути снагу, навалити, запети, упрети; заузети упоран, тврдоглав став, задрети', 'зауставити, успорити кретање точкова на колима, закочити', 'завући, сакрити', 'угурати, увалити'.

²¹ У краковском речнику се, уз резерву, за непосредну основу облика **čavbrēti* узима слабо посведочени придев **čavръ* > рус. дијал. *чаврый* 'мршав, слаб, увео' и упућује на лит. *kiáuras* (**kēuro-*) 'поцепан, подеран', па се све речи у крајњој инстанци своде на ие. **skēu-* 'сећи, одвајати, гребати, стругати' (SP 1: 54).

врућине', длуж. дијал. *zewreś so* 'кварити се, венути од сунца, пропадати од мрза (о биљкама)' (в. Черниш 2003: 182),²² уп. и горенаведени пример из Пиве: „Вирају жита на овој суши.“

4.3. Ствар се донекле компликује када су у питању остала секундарна значења, тј. 'кржљати', 'слабити, малаксати', 'побољевати, боловати', 'оскудевати, мучити се'. Она би се евентуално могла тумачити као фигуративна у односу на 'венути, сахнути', али тешко да имају ишта заједничко са основним 'врети, кључати'.²³ Стога има покушаја да се ова значења објасне у оквиру гнезда глагола **verti*, **vьrǫ*. Тако Илиади изводи рус. дијал. *каверитъ* 'боловати, осећати се лоше, кашљати' од псл. **kaveriti* и доводи овај псл. облик у везу са горепоменутиим **koveriti*, у ЭССЯ 12: 12–13 реконструисаним на основу рус. дијал. *ковёритъ* 'сламати, савијати, гњечити', 'кревельити се, имитирати'. Оба облика тумачи као префиксална образовања (са префиксима **ka-*, **ko-*) од основе *-*veriti*, секундарне у односу на **verti* (Гліади 2001: 22).

4.3.1. Овој групи лексема вероватно припада и придев образован од исте основе помоћу префикса *шу-*: *шу-вѣр-лив* 'закржљао' Мачва (Николић 1966: 300),²⁴ уп. чеш. дијал. *šuvěry* поред основног *uvěry* 'крив', слч. *šúverit' (sa)* поред (z)*úverit'*, *súverit'* '(ис)кривити се', слн. *šever* 'кривоног' итд., који се тумаче као континуанте основног *(ǫ)*věrbъ* (Havlová 1979: 137–139).²⁵

4.3.2. Бориш сматра да би се севернословенски придеви **ǫvěrbъ* : **ǫvirъ* могли сматрати девербалима од глагола **vь-verti*, **vьrǫ* 'савити на унутра', уп. с.-х. *ǫvrijeti se*, *ǫvrēm se* 'савити се, стиснути се; упети се, упрети, навалити, заинтачити', при чему би њихово првобитно значење било 'оно што је савијено на унутра', одатле 'савијен, крив' (Вогуś 1975: 157).²⁶ И управо ово значење могло је послужити као основа из које су се развила значења 'кржљати', 'слабити, малаксати', 'побољевати, боловати', уп. и укр. дијал. *виритися* 'кривити се, савијати се (о дасци)' (ЕСУМ 1: 403) према *звирити* 'исцрпсти, изморити

²² Ауторка указује на паралелан семантички развој код континуаната глагола **variti*: струс. *изваритися*, *изваритися* 'спаливати се, уништавати се врућном, огњем', пол. (z)*warzyć* 'изаз(и)вати сушење, већење биљака': „Upał warzy kwiaty – Mróz zwarzył raczki (kwiaty)“, напomiњући да је изједначавање штете коју биљкама наносе врућина и мраз присутно и у другим гнездима са 'термичким' етимонима, нпр. **žegti*: рус. сожжен цветник морозом, **paliti*: чеш. „mráz spálil květy“ (id. 250–251).

²³ Уколико није дошло до семантичке контаминације лексема хомонимних гнезда **vьrěti* и **verti* (детално в. Варбот 1995). Независан, а паралелан семантички развој два гнезда, који би резултирао појавом истих значења у свакоме од њих, у овом случају чини нам се мање вероватним, иако се, наравно, не може искључити.

²⁴ У творбеном погледу уп. придев са другим степеном коренског вокализма и без експресивног префикса: *за-вѣр-лив* 'засукан, усукан, чворноват (о дрвету)', фиг. 'који је на своју руку, тврдоглав, својеглав' Пива (Гаговић 2004).

²⁵ Облике као чеш. *uvěry*, дијал. *šuvěry*, *šuviry* 'крив', укр. дијал. *виритися* 'кривити се', рус. дијал. *вирять* 'извлачити се, изврдавати', *извѣрваться* 'извлачити се (нпр. из непријатне ситуације)', *вираться* 'врети се, окретати се' ауторка l.c. тумачи као континуанте дублетног *(ǫ)*virъ*.

²⁶ Аутор сматра да вокализам придева можда потиче од дужења вокала у основи инфинитива (*e > ě*) или садашњег времена (*ь > i*). Према другом тумачењу, облик са *-i-* могао би бити изведен и од глагола **vьrati*/*vьrěti* у истом значењу (Гліади 2001: 25).

(о болести)' (id. 2: 251), као и горепоменуते рус. дијал. глаголе *ковѣритъ* 'сламати, савијати, гњечити' и *кавѣритъ* 'боловати, осећати се лоше'. Правилност оваквог тумачења поткрепљују многи примери који сведоче о међусобној повезаности значења 'савијати се, сагибати се, кривити се' и 'слабити; боловати', уп. рус. *загибаться* 'бити тешко болестан' (Петлева 1989: 68), с.-х. чак. *лѹкно* 'изнемоглост, слабост' < **lęk-/lōk-* (Boryś 1984–1985: 97), каш. *krąčni* 'болестан' < **krōk-* 'сагибати' (Варбот 1981: 321; SEK III: 88–89) итд.

5. Спроведена творбено-семантичка анализа глагола *шувѣ(је)рашѣ* и њему сродних словенских облика још једном отвара питање хомонимије или полисемије псл. корена **ver-*. Према класификацији Покорнија презентирани материјал фактички кореспондира са (балто)словенским континуантима три индоевропска корена: 1. **uer-* 'везивати, ређати, низати, качити': лит. *veriù*, *vėrti* 'уденути', *virvė* 'уже' = стсл. *врѣвь*, *вѣврѣти* 'утурити', *проврѣти* 'протурити' [презент -*врѣж*] итд. (Роконгу 1150–1151),²⁷ 3. **uer-* 'обртати, завијати' (id. 1152–1160)²⁸ и 5. **uer-* 'затварати, покривати; штитити, спасавати, бранити': лит. -*veriù*, *vėrti*, стсл. -*врѣж*, *врѣти* 'отварати, затварати' итд. (id. 1160–1162).²⁹ У савременим славистичким истраживањима под један корен **ver-* подводи се лексика мотивисана значењима 'везивати', 'турати, гурати' и делимично 'врети, окретати, савијати' (в. Калашников 1994: 81).

Што се тиче самог глагола *шувѣ(је)рашѣ* (са његова два доминантна значења), у њему као да се рефлектује семантика Покорнијевих 1. **uer-* и 5. **uer-*, с једне, и 3. **uer-*, с друге стране. Такође је уочљив и семантички утицај формално блиског гнезда псл. *врѣти*.^{30 31}

²⁷ У LIV 227–228 то је корен **Huer-*.

²⁸ Овде нема непосредних рефлекса, већ само оних са разним коренским проширењима, док се као једини евентуални рефлекси чистог корена помињу управо горенаведене балтословенске речи које су стављене под 1. **uer-*.

²⁹ За LIV 227 то је исти корен **Huer-* као Покорнијев 1. **uer-*. Међутим, лит. *varaĩ*, *varýti* 'терати', које Покорни формално изједначава са словенским *ot-voriti* и ставља под 5. **uer-*, LIV 685 заједно са лег. *vegi*, *vert* 'трчати' издваја, уз знак питања, као посебну одредницу 2. **uer-* 'трчати', која би била само балтска, или балтословенска, ако би се овамо са Фасмером ставило стсл. *варѣж*, *варити* 'предухитрити'.

³⁰ Цсл. глагол *врѣти*, *врѣж* 'врети, кључати', лит. *virti*, даље *вирѣ*, *изворѣ* итд. Покорни ставља под **auer-* 'вода, киша, река' (Роконгу 81), али помишља да би у најмању руку *варити* 'кувати', *варѣ* 'креч' могло спадати под 12. **uer-* 'горети' (id. 1166). LIV 689 ставља *врѣти*, *врѣтиѣ* под одредницу **uerH-* 'бити топао', заједно са лит. *vėrda* (*de*-презент!), *virti*.

³¹ Овај текст је резултат рада на пројекту 148004: „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“, који у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

Литература

- БЕР: *Български етимологичен речник*, София 1971–.
- Бјелетић 2000: Бјелетић, М., Из експресивне префиксације: *кочоперити се*. *Јужно-словенски филолог* LVI/1–2, Београд 2000, 109–124.
- Варбот 1976: Варбот, Ж. Ж., К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен. IV. *Этимология* 1974, Москва 1976, 32–43.
- Варбот 1981: Варбот, Ж. Ж., Лехитские этимологии (польск. *wnęka*, *wykoprzeć*, кашуб.-словин. *-sk^oóbic*, *krąćni*, *óščąkle*, *pażev*, *gnuza*, *krėvac*, *miřa*). *ОЛА* 1979, 1981, 317–328.
- Варбот 1995: Варбот, Ж. Ж., Морфо-семантическое поле лексемы в этимологическом словаре и возможности его реконструкции. *Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка* 54/4, Москва 1995, 60–65.
- Влајић-Поповић 1999: Влајић-Поповић, Ј., Редак дијалекатски глагол из југоисточне Србије: *сневирам се* и сл. *Наш језик* XXXIII/1–2, Београд 1999, 112–118.
- Вујичић 1995: Вујичић, М., *Рјечник говора Проиђења (код Мојковца)*, Подгорица 1995.
- Гаговић 2004: Гаговић, С., Из лексике Пиве (село Безује). *СДЗб* LI, 2004, 1–312.
- Динић 1988: Динић, Ј., Речник тимочког говора. *СДЗб* XXXIV, 1988, 7–335.
- ЕСУМ: *Етимологічний словник української мови*, Київ 1982–.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974–.
- Живковић 1987: Живковић, Н., *Речник пиротског говора*, Пирот 1987.
- Златановић 1998: Златановић, М., *Речник говора јужне Србије*, Врање 1998.
- Іліади 2001: Іліади, О. І., *Етимологічне гніздо з коренем *ver- у праслов'янській мові*, Київ – Кіровоград 2001.
- Јовичић 2003: Јовичић, М., *Крајишки рјечник*, Београд 2003.
- Калашников 1994: Калашников, А. А., Из истории славянских синонимов. *Этимология* 1991–1993, Москва 1994, 79–88.
- Клајн 2003: Клајн, И., *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*, Београд 2003.
- Куркина 1981: Куркина, Ј. В., Славянские этимологии. *ОЛА* 1979, 1981, 331–337.
- Куркина 1992: Куркина, Ј. В., *Slawistyczne studia językoznawcze*. Wrocław etc. 1987, *Этимология* 1988–1990, Москва 1992, 185–193.
- Митровић 1984: Митровић, Б., *Речник лесковачког говора*, Лесковац 1984.
- Николић 1966: Николић, Б., Мачвански говор. *СДЗб* XVI, 1966, 179–313.
- ОЛА: *Общеславянский лингвистический атлас*, Москва.
- Петлева 1980: Петлева, И. П., К вопросу о словах с усилительным (-)ТО- ((-)ТА-, (-)ТУ-) в славянских языках. *Этимология* 1978, Москва 1980, 65–69.
- Петлева 1989: Петлева, И. П., Этимологические заметки по славянской лексике. XV. *Этимология* 1986–1987, Москва 1989, 64–71.
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд 1959–.
- РСГВ: *Речник српских говора Војводине*, Нови Сад 2000–.
- СДЗб: *Српски дијалектолошки зборник*, Београд.

- Станић 1990–1991: Станић, М., *Ускочки речник* 1–2, Београд 1990–1991.
- СТИЈОВИЋ 1990: СТИЈОВИЋ, Р., Из лексике Васојевића. *СДЗб XXXVI*, 1990, 121–380.
- ЋИРИЋ 1983: ЋИРИЋ, Љ., *Говор Лужнице*. *СДЗб XXIX*, 1983, 7–191.
- ЋУПИЋИ 1997: ЋУПИЋ, Д. – ЋУПИЋ, Ж., *Речник говора Загараца*. *СДЗб XLIV*, 1997.
- ЧЕРНИШ 2003: ЧЕРНИШ, Т. О., *Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні*, Київ 2003.
- Boryś 1975: Boryś, W., *Prefiksacja imienna w językach słowiańskich*, Wrocław etc. 1975.
- Boryś 1984–1985: Boryś, W., Čakavski semantički arhaizam *lukno* 'iznemoglost, slabost'. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXVII–XXVIII*, Нови Сад 1984–1985, 95–97.
- Boryś 1991: Boryś, W., *Etymologie polskie. Język Polski LXXI/1*, Kraków 1991, 22–34.
- ČR: *Čakavska rič*, Split.
- Hadžić 2003: Hadžić, I., *Rožajski rječnik*. Građa za diferencijalni rječnik narodnog govora rožajskog kraja, Rožaje 2003.
- Havlová 1979: Havlová, E., *Etymologické poznámky k několika českým dialektismům. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity A 27*, Brno 1979, 137–140.
- LIV: *Lexikon der indogermanischen Verben*. Unter Leitung von Helmut Rix und der Mitarbeit vieler anderer bearbeitet von M. Kümmel, Th. Zehnder, R. Lipp, B. Schirmer. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von Martin Kümmel und Helmut Rix, Wiesbaden 2001.
- Perušić 1986: Perušić, M., *Rječnik čakavskog narječja općine Duga Resa i Karlovac*. *ČR 1986/2*, 1986, 35–73.
- Perušić 1988: Perušić, M., *Rječnik čakavskog narječja općine Duga Resa i Karlovac*, II dio. *ČR 1988/2*, 1988, 103–131.
- Perušić 1990: Perušić, M., *Rječnik čakavskog narječja općine Duga Resa i Karlovac*, III dio. *ČR 1990/2*, 1990, 109–147.
- Pokorny I–II: Pokorny, J., *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I–II*, Bern 1959–1969.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb 1880–1976.
- SEK: Boryś, W. – Popowska-Taborska, H., *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, Warszawa 1994–.
- Skok: Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb 1971–1974.
- SP: *Słownik prasłowiański*, Wrocław etc. 1974–.
- Škaljić 1974: Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979⁴.
- Težak 1981: Težak, S., *Ozaljski govor. Hrvatski dijalektološki zbornik 5*, Zagreb 1981, 203–428.
- Vinja: Vinja, V., *Jadranske etimologije I–III*, Zagreb 1998–2004.

A contribution to the study of Proto-Slavic *verti, *vьrǫ

The paper deals with the SCr dial. verb *tuvi(je)rati* 'to wander around', 'move with hardness', 'work slowly, delicately', 'be ill, get weakened, fade away'. The word-formation and semantic analyses of this verb, when placed in a comparative Slavic context, indicate that it belongs to the lexical word family of PSlav verb *verti, *vьrǫ. The proposed interpretation is in accord with modern Slavistic studies in which the lexical material motivated by meanings 'to tie', 'throw, cram, fill; stab, pound in' partly also 'to turn, whirl, bend' is viewed as belonging to the word nest formed around the semantically broad root *ver-.

*Етимолошки одсек, Институт за српски језик САНУ
Кнез-Михаилова 35/1, 11000 Београд, Република Србија
marta.bjeletic@sanu.ac.yu*